

Чорноус Ю. М.,
 доктор юридичних наук, доцент,
 професор кафедри
 криміналістики та судової медицини
 Національної академії внутрішніх справ

МІЖНАРОДНА ПРАВОВА ДОПОМОГА: ЗМІСТ ТА ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ

Міжнародна правова допомога є найбільш поширеною формою міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. Її зміст полягає у проведенні різних процесуальних дій на підставі запиту (клопотання, доручення) про надання міжнародної правової допомоги. Всі дії, які проводяться у межах міжнародної правової допомоги, можна умовно розділити на дві групи: а) процесуальні дії, передбачені КПК України; б) процесуальні дії, передбачені міжнародними договорами України. За змістом статті формується їх перелік, наголошується на проблемних питаннях реалізації.

Ключові слова: міжнародна правова допомога, процесуальні дії, запит, міжнародні договори України.

Международная правовая помощь является наиболее распространенной формой международного сотрудничества в ходе уголовного производства. Ее смысл заключается в проведении различных процессуальных действий на основании запроса (ходатайства, поручения) об оказании международной правовой помощи. Все действия, которые проводятся в рамках международной правовой помощи, можно условно разделить на две группы: а) процессуальные действия, предусмотренные УПК Украины; б) процессуальные действия, предусмотренные международными договорами Украины. По содержанию статьи формуется их перечень, отмечаются проблемные вопросы реализации.

Ключевые слова: международная правовая помощь, процессуальные действия, запрос, международные договоры Украины.

Актуальність розгляду проблематики теоретичних засад та реалізації різноманітних заходів міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні пов'язана з тим, що зміни, які відбуваються у світі, позначаються на трансформації сучасної злочинності, яка розвивається й інтегрується в суспільні процеси, долаючи кордони держав, незалежно від

їх економічного, соціального розвитку. Сьогодні злочинність все частіше набуває міжнародного характеру, що вимагає застосування дієвих заходів міжнародного співробітництва.

Необхідність ретельних досліджень у вказаному напрямі обумовлена й дією нового Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України [1], який розділом IX регламентував міжнародне

співробітництво під час кримінального провадження. Відповідно, існує необхідність у деталізації законодавчих положень, розробленні відповідних криміналістичних рекомендацій.

Важливе значення у регулюванні окресленої діяльності мають міжнародні договори України, адже згідно ст. 1 КПК України, кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України.

Основними форми міжнародного співробітництва під час досудового розслідування – стадії кримінального провадження, на якій безпосередньо вирішуються завдання розслідування кримінальних правопорушень, є:

- 1) міжнародна правова допомога (ст. ст. 541 (п. 1), 542, гл. 43 КПК України);
- 2) видача особи (екстрадиція) (ст. ст. 541 (п. 2), 542, гл. 44 КПК України);
- 3) перейняття кримінального провадження (ст. ст. 541 (п. 3), 542, гл. 45 КПК України).

Серед них найбільш поширеною є міжнародна правова допомога.

Звернемося до розгляду статистичних даних. Так, упродовж 2013 року Генеральною прокуратурою України було розглянуто 1704 запити про міжнародне співробітництво під час кримінального провадження (1690 у 2012 році), з яких 704 клопотання українських органів досудового розслідування (712) і 1000 клопотань іноземних компетентних органів (978). Із указаної кількості запитів 1251 клопотання стосувалося надання міжнародної правової допомоги при проведенні процесуальних дій (1114 у 2012 році), 101 – про перейняття кримінального провадження (165) та 352 – про видачу (екстрадицію) осіб (411) [2].

Переважає більшість запитів про міжнародну правову допомогу стосується діяльності органів досудового розслідування МВС України, й реалізу-

ється як шляхом направлення відповідних матеріалів центральним органом, як і шляхом безпосереднього порядку зносин між уповноваженими органами. Так, протягом 2013 року у відповідних слідчих підрозділах на виконанні перебував 1251 запит про міжнародну правову допомогу, що на 421, або 50,7% більше, ніж за 2012 рік. Відбулося збільшення кількості запитів, які надійшли на виконання від компетентних органів іноземних країн. Зокрема, протягом 2013 року до Головного слідчого управління МВС України надійшло 1127 запитів про міжнародну правову допомогу, що на 340, або 43,2% більше ніж за 2012 рік. При цьому збільшення в порівнянні з минулим роком відбулося як за дорученнями, які надійшли безпосередньо до Головного слідчого управління МВС України (+228), або 32,8%, так і за запитами направленими Генеральною прокуратурою України (+82), або 67,2% [3].

Враховуючи, що кожний запит про надання міжнародної правової допомоги передбачає здійснення, у переважній більшості, ряду процесуальних дій та інших заходів, пов'язаних із розшуком осіб чи предметів, перевіркою об'єктів за криміналістичними обліками, наданням характеризуючих матеріалів, реальні обсяги співробітництва є більш смісливими, ніж наведені цифри.

Згідно ст. 561 КПК України, на території України з метою виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги можуть бути проведені будь-які процесуальні дії, передбачені Кодексом або міжнародним договором. Тобто, мова йде про більш широке коло процесуальних дій, ніж це тлумачиться зазвичай, – а саме, процесуальні дії, що передбачені КПК України та міжнародними договорами України.

Слід приділити увагу питанню, про які саме процесуальні дії за вказаних умов йде мова. Поняття процесуальних дій є досить широким, адже традиційно до процесуальних відносять будь-які дії, що передбачені КПК України.

У свою чергу, міжнародні договори України по-різному визначають перелік таких дій.

Згідно ст. 3 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року, «Запитувана сторона виконує, у передбачений їй законодавством спосіб, будь-які судові доручення, які стосуються кримінальної справи і які надсилаються їй судовими властями запитуючої Сторони з метою забезпечення свідоцьких показань або передачі документів, які являють собою речові докази, матеріалів судової справи або документів» [4, с. 114–115].

Відповідно до ст. 6 Мінської конвенції 1993 року з Протоколом 1997 року, Договірні Сторони надають одна одній правову допомогу шляхом виконання процесуальних та інших дій, передбачених законодавством запитуваної Договірної Сторони, зокрема: складання та пересилки документів, проведення оглядів, обшуків, вилучення та передачі речових доказів, проведення експертизи, допиту сторін, третіх осіб, підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, свідків, експертів, розшуку осіб, здійснення кримінального переслідування, видачі осіб для їх притягнення до кримінальної відповідальності або приведення вироку до виконання, визнання та виконання судових рішень у цивільних справах, вироків у частині виконання цивільного позову, виконавчих написів, а також шляхом вручення документів [5, с. 463–497].

Подібна ситуація щодо тлумачення запитуваних процесуальних дій характерна для двосторонніх міжнародних договорів України. Згідно ст. 3 Договору між Україною та Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах 1995 року, держави домовилися, що обсяг правової допомоги охоплює виконання процесуальних дій, які передбачені законодавством запитуючої Договірної Сторони, зокрема, допиту сторін, обвинувачених та підсудних, потерпілих, свідків, експертів, проведення експертиз,

судового огляду, передачі речових доказів, порушення кримінального переслідування та видачі осіб, які скоїли злочини, визнання та виконання судових рішень у цивільних справах, вручення та пересилання документів, надання на прохання другої Договірної Сторони відомостей про судимість обвинувачених [6].

Відповідно до ст. 1 Договору між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 2002 року, така допомога включає: а) отримання показань або заяв осіб; б) забезпечення документами, протоколами та іншими предметами; с) встановлення місцезнаходження чи ідентифікація фізичних чи юридичних осіб або предметів; d) вручення документів; e) передачу осіб, які перебувають під вартою, для дачі показань або з іншою метою; f) здійснення розшуку і вилучення; g) заходи, пов'язані з арештом та конфіскацією майна, реституцією і стягненням штрафів; та h) будь-яку іншу форму допомоги, що не заборонена законодавством запитуваної Сторони [7].

Автори коментарю КПК України відзначають, що законодавство України не встановлює вичерпного переліку процесуальних дій та заходів, які можуть бути проведені у порядку надання правової допомоги. Вони передбачені у главі 20 (слідчі (розшукові) дії) та главі 21 (негласні слідчі (розшукові) дії) КПК України. Перелік процесуальних дій не вичерпується посиланням на процесуальні дії, різновиди та порядок яких визначені КПК. Процесуальні дії можуть бути встановлені й у міжнародному договорі [8, с. 1107].

Отже, всі дії, які проводяться у межах міжнародної правової допомоги, можна умовно розподілити на дві групи: а) процесуальні дії, передбачені КПК України; б) процесуальні дії, передбачені міжнародними договорами України [9, с. 13].

Аналіз КПК України свідчить, що до першої групи процесуальних дій відносяться:

– процесуальні дії, проведення яких безпосередньо передбачено у межах міжнародного співробітництва, згідно з розділом IX КПК України: вручення документів (ст. ст. 542, 564); зберігання та передання речових доказів і документів (ст. 549); тимчасова передача (ст. 565); виклик особи, яка перебуває за межами України (ст. 566); допит шляхом проведення відео- або телефонної кореспонденції (ст. 567); розшук, арешт та конфіскація майна (ст. 568); контрольована поставка (ст. 569); прикордонне переслідування (ст. 570);

– слідчі (розшукові) дії: допит (ст. 224), пред'явлення особи, речей для впізнання (ст. ст. 228–229); обшук (ст. 234); огляд (ст. 237); огляд трупа, в тому числі пов'язаний з екстугмацією (ст. ст. 238, 239); слідчий експеримент (ст. 240); освідчення особи (ст. 241); проведення експертизи (ст. ст. 242–244); отримання зразків для експертизи (ст. 245);

– негласні слідчі (розшукові) дії: втручання у приватне спілкування (ст. 258); збереження інформації (ст. 259); аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261); огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264); дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів (ст. 266); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269); аудіо-, відео контроль місця (ст. 270); контроль за вчиненням злочину (ст. 271); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274);

– інші процесуальні дії, передбачені КПК України: залучення особи до провадження як потерпілого (ст. 55), цивільно-

го позивача (ст. 61), цивільного відповідача (ст. 62), їх представників (ст. ст. 58, 59, 63, 64), перекладача (ст. 68); експерта (ст. 69), спеціаліста (ст. 71); вручення повістки про виклик (ст. 135); тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 159); тимчасове вилучення майна (ст. ст. 167, 168); арешт майна (ст. 170); вручення письмового повідомлення про підозру (ст. 278) та інші.

Слід відзначити, що слідчі (розшукові) дії необхідно відрізнити від негласних слідчих (розшукових) дій, котрі хоча і є їх різновидом, однак відомості про факти і методи їх проведення не підлягають розголошенню. Аналіз емпіричних джерел свідчить, що проведення останніх у межах міжнародної правової допомоги є проблемним. Сьогодні у порядку міжнародного співробітництва перевага надається проведенню оперативно-розшукових заходів згідно із міжнародними міжвідомчими договорами, Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», відомчими нормативно-правовими актами.

У свою чергу, до другої групи процесуальних дій, проведення яких у межах міжнародної правової допомоги передбачено міжнародними договорами України, можуть, наприклад, відноситися: опитування (ст. 4 Договору між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу і правові відносини у цивільних і кримінальних справах 1992 р.) [10, с. 225–257]; розшук, арешт та конфіскація майна чи доходів, отриманих злочинним шляхом; одержання заяв; спостереження, в тому числі електронне (ст. ст. 12–14, 18, 20 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р.) [11, с. 554–606]; визначення місцезнаходження осіб і предметів, включаючи їх ідентифікацію (ст. 2 Договору між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу в кримінальних справах 2002 р.) [12]; здійснення розшуку і вилучення (ст. 1 Договору між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про взаємну правову допомогу

у кримінальних справах 2002 р.) [7]; термінове збереження комп'ютерних даних, які зберігаються; термінове збереження і часткове розкриття даних про рух інформації; обшук і арешт комп'ютерних даних, які зберігаються; збирання даних про рух інформації у реальному масштабі часу; перехоплення даних змісту інформації (ст. ст. 16–21 Конвенції про кіберзлочинність 2001 р.) [13]; проведення обшуку й накладення арешту, а також заморожування; виявлення, заморожування та відстеження доходів від злочинів; вилучення активів (ст. 46 Конвенції ООН проти корупції 2003 р.) [14] та інші дії, залежно від змісту конкретного міжнародного договору, що є підставою для співробітництва.

Вказана класифікація узгоджується із ст. 561 КПК України, відкриває широкі можливості для співпраці компетентних органів держав під час кримінального провадження.

Цікавою є практика іноземних держав щодо міжнародної правової допомоги. Наприклад, у Данії, Німеччині, Ісландії, Латвії, Литві, Норвегії, Фінляндії, Швеції, Естонії до дій, що проводяться в її межах, відносять: вилучення інформації, що передається по телекомунікаційних мережах; прослуховування телефонних переговорів (розмов); електронне спостереження; приховане відеоспостереження; заходи для встановлення особи (в тому числі за відбитками пальців і фотографією); транскордонне спостереження; переслідування злочинця через кордон; транскордонне використання агентів, що проникли у злочинне угруповання; транскордонне стеження для розшуку викрадених автомобілів; контрольовані поставки [15, с. 53–54].

Помітно, що багато заходів, які можуть реалізовуватися у межах міжнародної правової допомоги, мають оперативно-розшуковий характер. Необхідність застосування таких заходів обумовлена способами підготовки, вчинення та приховання злочинів, удосконаленням використовуваних засобів і методів злочинної

діяльності. Зростають потреби збирання оперативної інформації на міжнародному рівні, зокрема з метою документування діяльності організованих злочинних угруповань, забезпечення захисту потерпілих і свідків, виявлення та конфіскації коштів, отриманих незаконним шляхом та ін. На такі положення акцентується увага за змістом міжнародних договорів України (наприклад, ст. 20 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року [11, с. 554–606]).

Як відзначалося, новий КПК України максимально наближений до врахування актуальних потреб боротьби із сучасною злочинністю, спрямований на удосконалення реалізації заходів міжнародного співробітництва. Так, законодавцем обраний напрям розширення переліку процесуальних дій, які можуть проводитися під час розслідування, у тому числі й на підставі запиту про міжнародну правову допомогу. Вважаємо, що такі зміни позитивно вплинуть на узгодженість кримінального провадження України з кращим досвідом розвинених іноземних держав, підвищать ефективність співробітництва.

Крім того, особливість такого виду процесуальних дій як негласні слідчі (розшукові), полягає у наближенні їх змісту до оперативно-розшукових заходів, проте, на відміну від існуючої багаторічної практики – вони регламентуються КПК України. Це прогресивний крок, який спрямований на забезпечення прав та свобод людини, відносно якої такі дії проводяться. Однак, за нових умов, пов'язаних із запровадженням можливості проведення слідчим негласних слідчих (розшукових) дій, слід більш чітко визначити повноваження оперативних підрозділів як суб'єктів негласного розслідування [16, с. 67–68], вирішити інші проблемні питання. Зокрема, існує потреба у розробці відповідних нормативно-правових актів (інструкцій), криміналістичних рекомендацій, які б деталізували порядок проведення негласних (слідчих (розшукових)) дій, використання отриманих результатів, у тому числі

за умови реалізації у межах міжнародної правової допомоги.

Вказані пропозиції обумовлені вимогами нового кримінального процесуального законодавства, адже, як визначено у ст. 271 КПК України, порядок і тактика проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а саме: контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки, спеціального слідчого експерименту, імітування обстановки злочину, визначається законодавством.

Тому сьогодні, крім традиційного формування криміналістичних рекомендацій щодо проведення слідчих (розшукових) дій у межах міжнародної правової допомоги, необхідно опрацьовувати процесуальні, організаційно-тактичні та інші питання щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, нових процесуальних дій, а також процесуальних дій, проведення яких передбачено міжнародними договорами України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України»: чинне законодавство з 19 лист. 2012 р. – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2012. – 382 с.
2. Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. Матеріали про результати роботи Головного управління міжнародно-правових зв'язків та європейської інтеграції Генеральної прокуратури України у 2013 році: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua>
3. Статистичні дані Головного слідчого управління Міністерства внутрішніх справ України, 2012–2013 роки: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/?jsessionid=B5AA6FC576E3249913C19E1375E038E3>
4. Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 року з Додатковими протоколами 1978 та 2001 року до неї // Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори. – К., 2006. – С. 112–232.
5. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах: прийнята 22 січ. 1993 р. Протокол до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах: підпис. 29 берез. 1997 р. // Збірник міжнародних договорів про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори. – К., 2006. – С. 463–499.
6. Договір між Україною та Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах від 9 січ. 1995 р.: ратифікований Законом України від 22 лист. 1995 р. № 451/95-ВР // Правові основи міжнародної діяльності МВС України: зб. міжнар. – правових договорів документів: в 2 т. / МВС України. Відділ міжнародних зв'язків. – К., 1997. – Т. 1. – С. 258–280.
7. Договір між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про взаємну правову допомогу у кримінальних справах: підпис. 16 січ. 2002 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 45. – Ст. 3052.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук. – практ. коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. С. Шумила. – К.: Юстиніан, 2012. – 1224 с.
9. Уголовно-процесуальний кодекс України: науч. – практ. коментарий / под общ. ред. В. Т. Маляренко, Ю. П. Аленина. – Х.: Одиссей, 2005. – 968 с.
10. Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу і правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 13 груд. 1992 р. // Правові основи міжнародної діяльності МВС України: зб. міжнар. – правових договорів документів: в 2 т. / МВС України. Відділ міжнародних зв'язків. – К., 1997. – Т. 1. – С. 225–257.
11. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року: прийнята резолюцією 55/25 ГА ООН від 15 лист. 2000 р. // Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори. – К., 2006. – С. 554–606.
12. Договір між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу в кримінальних справах: підпис. 3 жовт. 2002 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 2, ч. 1–2. – Ст. 112.
13. Конвенція про кіберзлочинність: прийнята 23 лист. 2001 р. Додатковий протокол від 28 січ. 2003 р. до Конвенції; ратифіковано із застереженнями і заявами Законом України № 2824-IV від 7 верес. 2005 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 65. – Ст. 2535.
14. Конвенція ООН проти корупції: прийнята 31 жовт. 2003 року; ратифікована Законом України від 18 жовт. 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 10. – Ст. 506.

15. *Когутич І.І.* Міжнародно-правова допомога та співробітництво у кримінальному судочинстві України: посіб. для вивчення спецкурсу / І.І. Когутич. – Львів: Тріада Плюс, 2005. – 548 с.

16. *Татаров О.Ю.* Досудове провадження у кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС): монографія / О.Ю. Татаров. – Донецьк: ПРОМІНЬ, 2012. – 640 с.

Chornous J. International legal assistance: the content and the ways of improving implementation.

International legal assistance is the most common form of international cooperation in criminal proceedings. Its meaning is to conduct various proceedings on the basis of the request (the request, order) for international legal assistance. All actions are carried out within the international legal assistance, according to the analysis of international and national legislation, can be divided into two groups: a) proceedings contemplated Code of Ukraine; b) the proceedings provided for by international agreements of Ukraine. The first group proceedings include: the proceedings, conduct which is specifically provided in the framework of international cooperation, in accordance with Section IX Code of Ukraine; investigators (search) activities; undercover investigators (search) activities; other proceedings provided for PDA Ukraine. In turn, the second group of proceedings, conduct which is prohibited by international agreements of Ukraine, may, for example, to treat: a survey; search, seizure and confiscation of property or proceeds of crime; receipt of applications, surveillance, including electronic; implementation of search and seizure; expeditious preservation of data stored; expedited preservation and partial disclosure of traffic data; search and seizure of computer data are stored; collection of traffic data in real time; interception of content data; the search and seizure and freezing; identification, freezing and tracing proceeds of crime; asset stripping and other actions, depending on the content of a specific international treaty, which is the basis for cooperation. Displayed classification is consistent with art. 561 Code of Ukraine, the existing level of cooperation between the competent authorities of the criminal proceedings.

Keywords: *international legal assistance proceedings, a request, an international treaty with Ukraine.*

Стаття надійшла до редакції журналу 28.10.2014 р.